

Poznámky architekta k obnově kaple sv. Anny v Ostrově

PATRIK DANDA

V Ostrově na Karlovarsku existuje takzvaný Posvátný okrsek, tvořený pozoruhodným souborem barokních kultovních budov. Mezi ně patří někdejší pohřební kaple sv. Anny, postavená v období let 1644–1663. Ještě nedávno byla v havarijním stavu; dlouhou dobu neměla ani střechu. Město nechalo provést její rekonstrukci a obnovu v letech 2006–2007. Práce proběhly s finanční podporou Evropského fondu pro regionální rozvoj velmi rychle. V příspěvku je souhrnně uveden jejich přehled a stručné vyhodnocení. Autor příspěvku a zároveň autor stavebního projektu správně poukazuje s přímou znalostí věci i na několik nedostatků, které by se možná nestaly, pokud by se bylo věnovalo více pozornosti přípravě akce a zejména náležitě organizaci jejího provádění. Památka byla úspěšně zachráněna. Její nové využití pro výstavní účely a zpřístupnění veřejnosti jsou ideální.

Klíčová slova: Karlovarsko — Ostrov (nad Ohří) — areál bývalého piaristického kláštera (Posvátný okrsek) — pohřební kaple sv. Anny — projekt památkové obnovy — dílčí rekonstrukce, restaurování a nové využití památky

Ostrov (okr. Karlovy Vary), vesnické osídlení náležející kolem roku 1200 a ve 13. století Hrabšicům, od roku 1331 prokazatelně královské město, se proslavil zejména díky zahradám u barokní rezidence sasko-lauenburských vévodů v 17. století a bádenských markrabat v 18. století.¹ Směrem na severozápad od těchto zahrad se rozkládá *Posvátný okrsek*, tvořený pozoruhodným souborem barokních budov kultovního účelu (obr. 1). Dominuje mu bývalý klášter piaristů s kostelem Zvěstování Panny Marie (vysvěcen 16. 9. 1674). Dále k němu patří čtyři volně stojící kaple. Dvě z nich – kaple sv. Floriána (založena 24. 4. 1692) a kaple sv. Anny (sv. Kříže) mají centrální dispozici. Třetí kaple je zasvěcena Panně Marii Einsiedelské, ke které vede monumentální vnější schodiště. Vznikla v letech 1709–1710 jako napodobenina proslulé poutní svatyně spravované benediktiny v Einsiedeln ve Švýcarsku. Hned vedle einsiedelské

kaple stojí výklenková kaplička Panny Marie Bolestné, pocházející z roku 1665.

Základní kámen stavby kaple sv. Anny položil Julius Jindřich vévoda sasko-lauenburský dne 20. 4. 1644. Jeho záměrem bylo vybudovat v Ostrově vlastní a rodovou hrobku a zároveň pohřební kapli. Dílo se podařilo dokončit až v roce 1663.

V 19. století a později kaple sv. Anny v Ostrově sdílela osudy sousedního kláštera. Ten byl užíván piaristy až do roku 1852, ale už dva roky předtím byl v něm zřízen na přechodnou dobu vojenský lazaret; zřejmě tehdy byla kaple sv. Anny poprvé vypleněna. Jejím novému vysvěcení v roce 1864 předcházely nutné úpravy, mezi nimi pravděpodobně i oprava střechy. V letech 1897–1945 patřil areál někdejšího piaristického kláštera v Ostrově Kongregaci sester křesťanské lásky. Kaple sv. Anny zůstala bez adekvátního využití a chátrala. Tento nepříznivý stav trval a prohluboval se po několik desetiletí od konce 2. světové války: klášter měla od roku 1950 armáda a v kapli sv. Anny se skladovalo kromě jiného uhlí.

Kaple sv. Anny je v souboru budov *Posvátného okrsku* v Ostrově jakoby odstrčena stranou (obr. 2). Stojí v nevelkém prostoru na západní straně klášterního kostela a zároveň v prudkém skalním svahu, do kterého je, a to už na úrovni svého přízemí, zapuštěna. Jde o centrálu vyzděnou z cihel (a z lomového kamene v podzemních částech), vytvořenou nad osmibokým půdorysem s mohutnými, dovnitř vtaženými koutovými pilíři a osmidílnou klášterní klenbou s okulem a lucernou ve vrcholu. Prostor mezi pilíři na způsob hlubokých nik je upořádán do dvou arkádových úrovní nad sebou, opatřených valenými klenbami. Vznosnost prostoru podporují pilastry vysokého řádu, jimiž se uvedené pilíře obracejí doprostřed stavby; úseky architrávu nad nimi nesou vlys a plasticky výraznou římsu.

Pilastry vysokého řádu a dvouúrovňové uspořádání fasád dominují vstupnímu průčelí kaple, nalézajícímu se

Obr. 1. Eliáš Dollhopf, Martin A. Mansfelt: Panna Maria Věrná (Ostrovská). Rytina. Nejpozději kolem roku 1750. Detail dolní části s vyobrazením areálu kláštera a klášterního kostela piaristů v Ostrově včetně kaple sv. Floriána (docela vlevo), kaple Panny Marie Einsiedelské (uprostřed), výklenkové kaple Panny Marie Bolestné (vpravo hned vedle einsiedelské kaple) a kaple sv. Anny (v pozadí klášterního kostela – označena šipkou). (Převzato z ZEMAN, L. et al.: *Dějiny města Ostrova*, s. 112)

1 ZEMAN, L. et al.: *Dějiny města Ostrova*, s. 25–35.

Obr. 2. Ostrov (okr. Karlovy Vary), bývalý piaristický kostel Zvěstování Panny Marie. Pohled od jihu. V pozadí kostela vlevo od něj stojí kaple sv. Anny. (Foto P. Danda, 2014)

v místě průchodu mezi ní a klášterním kostelem. Korunu stavby tvoří osmiboká helmice (báň) s dvoupatrovou lucernou. Kaple kdysi měla na své severní a jižní straně dva nízké, z centrálního prostoru v přízemí přístupné objekty; ten severní se dochoval a sloužil jako sakristie.

V roce 1989 byla kaple sv. Anny v Ostrově už dlouho v zoufalém stavu (obr. 3, 4). Teprve v roce 2006 se začalo, po předchozí finanční, předprojektové a projektové přípravě, s obnovou památky. Tehdy se jednalo o stavební torzo; scházela například střecha a vnější omítaný plášť. Asi v nejlepším stavu byl kamenný vstupní portál s trojúhelníkovým rozeklaným frontonem, v němž býval osazen sasko-lauenburský erb.

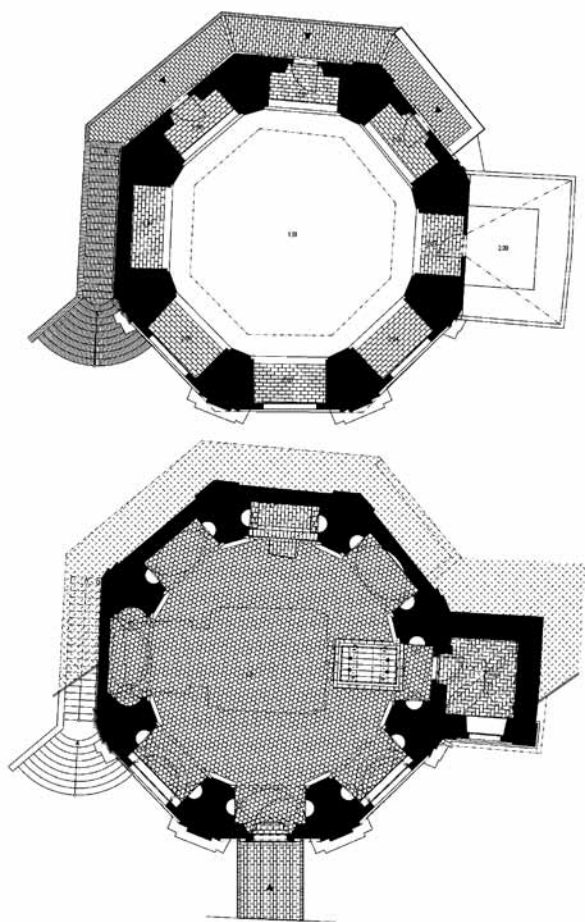
Pokud jde o interiéry, míra dochování památky byla o poznání větší. Tam, kam nedosáhla ruka vojáka a zemní vlhkost, zůstala zachována převážná část raně barokní štukové výzdoby, například antikizující hlavičky pilastrů s náročnými volutami a hlavičkou andělka umístěného uprostřed nad ovocnými festony, nebo pásy s motivem vejcovce a s vegetabilními, popřípadě abstraktními motivy v římsách nad arkádami v obou úrovních a na hlavní římsě. Členění styků jednotlivých kápi osmidílné klášterní klenby bylo vidět už jen u jejich paty – jednalo se kdysi

Obr. 3. Ostrov, kaple sv. Anny. Severní pohled. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto P. Znamenání, 1977)

Obr. 4. Ostrov, kaple sv. Anny. Interiér. Západní strana v úrovni empor. (Archiv autora, b. a., 2004)

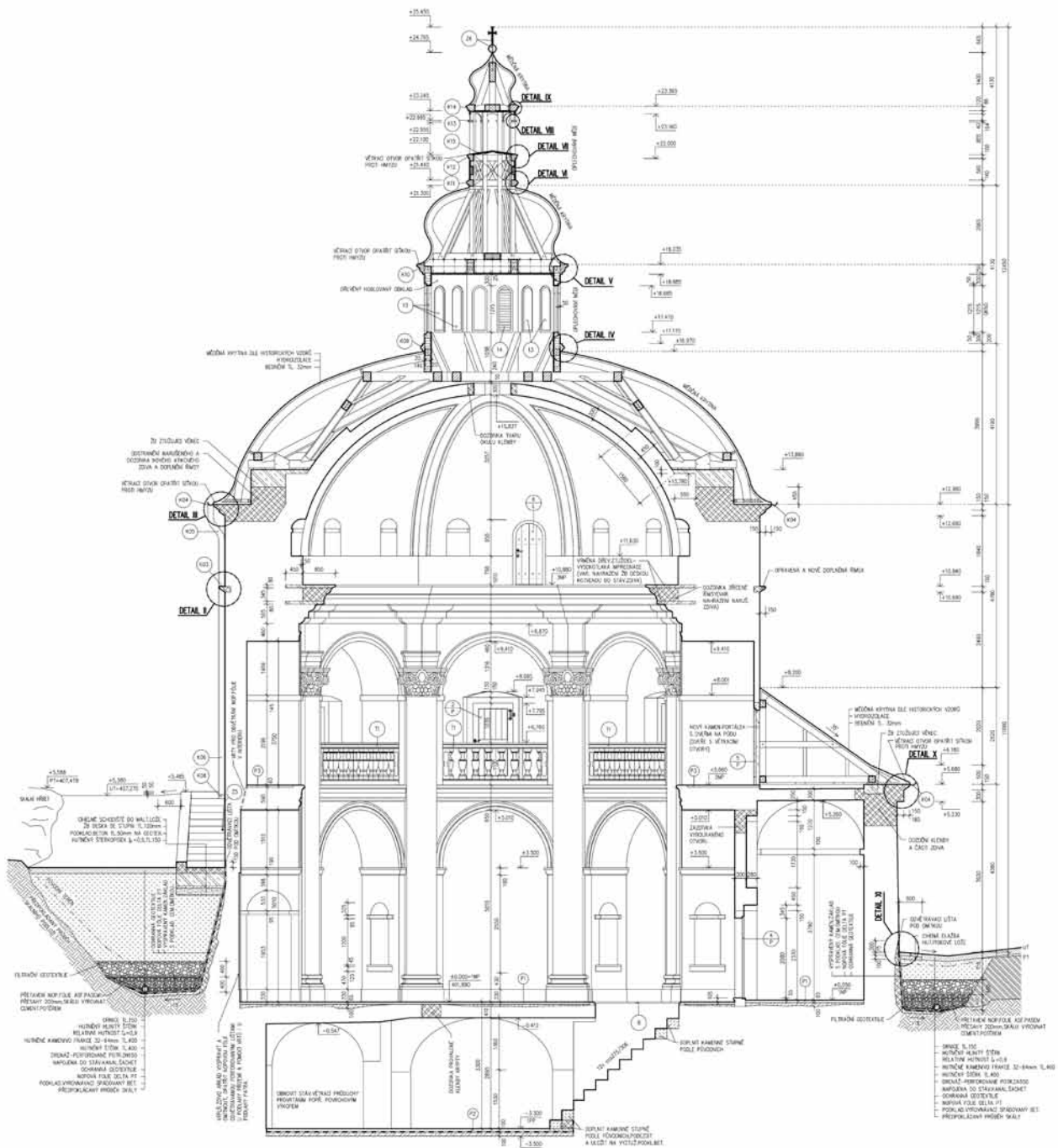
o štuková žebra lemovaná po stranách lištou zdobenou vejcovcem. Ve prospěch odlehčení, ale i pohledového oživení spodní části klenby působí mělké niky po jejím obvodu. O jiné dekoraci klenebních kápí, jestli vůbec nějaká existovala, nebylo nic známo.

V podlaže, v místě před vstupem z kaple do sakristie je vstup do krypty, kterou tvoří podvojný prostor sklenutý valenou klenbou se styčnými trojúhelníkovými výsečemi s hřebínky.

Ze starých oken, dveří a ostatních truhlářských prvků se nedochovalo skoro nic; jen v půlkruhově ukončeném okenním otvoru nad vstupním portálem do kaple ještě existovalo dřevěné pevné okno bez zasklení, které mělo barokní profilaci rámu, s půlkruhovou lištou. Bylo členěno na šestnáct polí a v polovině své výšky obsahovalo výztuhu z masivní kované pásoviny a tenké kované pásy stabilizující někdejší vitráž. Při zasklívání posloužily na vnitřní straně okna jednoduché dřevěné lišty.

Obnově a dílčí rekonstrukci kaple sv. Anny v Ostrově předcházelo zaměření dochovaného stavu památky a její stavebnětechnický rozbor a stavebněhistorický průzkum. Mezi významné podklady koncepčního rázu patřila také studie využití, pořizená v roce 2002 a zahrnující vyhodnocení tehdejšího stavu a návrh nové funkce kaple sv. Anny jako součásti návštěvníckého prohlídkového okruhu pia-

Obr. 5. Ostrov, kaple sv. Anny. Půdorys přízemí a půdorys v úrovni empor. Bez grafického měřítka. V půdorysu přízemí je čárkovaně znázorněn vnitřní obrys suterénní krypty. (Převzato z DANDA, P: Ostrov – kaple sv. Anny – rekonstrukce a oprava, projekt pro provedení stavby, 2004)

Obr. 6. Ostrov, kaple sv. Anny. Příčný svislý řez stavbou ve směru sever-jih. Kótováno. (Převzato z DANDA, P.: Ostrov – kaple sv. Anny – rekonstrukce a oprava, projekt pro provedení stavby, 2004)

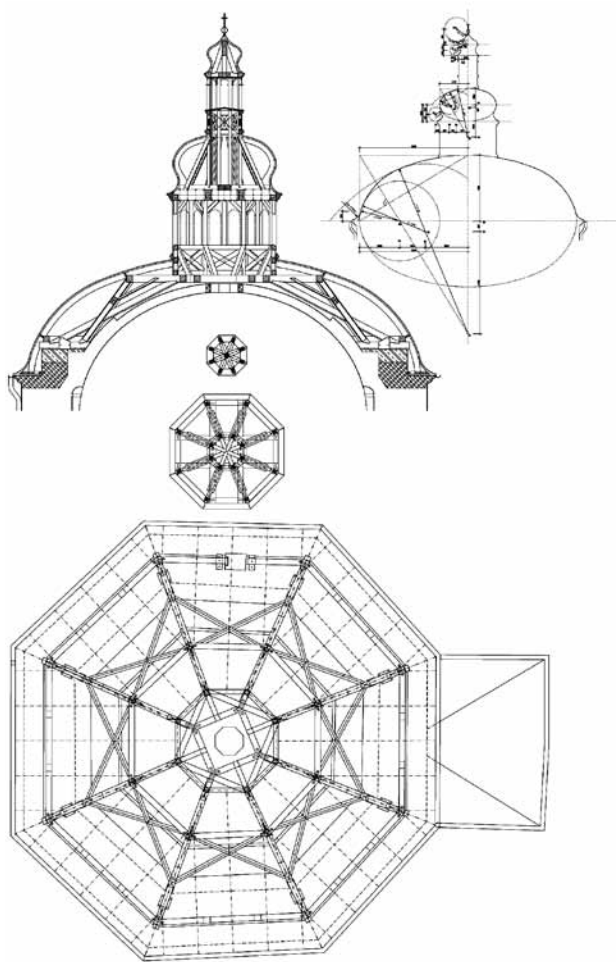
ristického kláštera.² V roce 2004 vznikl v architektonickém ateliéru ARCH 99 s. r. o. v Karlových Varech projekt pro stavební povolení a následně projekt provedení stavby.

Pro autora tohoto příspěvku vše začalo právě ve fázi předprojektové přípravy, kdy bylo třeba doplnit nebo lépe doložit existující poznatky například podrobnějším zaměřením architektonických detailů, statickým a mykologickým průzkumem a fotografickou dokumentací, přičemž už probíhal archeologický výzkum a restaurátorský průzkum. Výsledky práce všech specialistů musel vyhodnotit, skloubit a zapracovat do svého návrhu (obr. 5, 6, 7).

Práce nejen projektanta, ale i většiny ostatních partnerů během památkové obnovy připomínala leckdy až detektivní postupy buď s poměrně určitým, nebo nejistým výsledkem.³ Není divu, když vnější podobu stavby bylo nutno z velké části rekonstruovat. Například poloha

2 NIGRINOVÁ, M. et al.: *Ostrov, areál bývalého piaristického kláštera*.

3 Odborný památkový dohled vykonávala za Národní památkový ústav zejména Mgr. L. Dřmčová.

Obr. 7. Ostrov, kaple sv. Anny. Návrh rekonstrukce střešky na způsob nízké osmiboké bány s patrovou lucernou. Půdorysy, příčný řez, geometrická analýza. Bez grafického měřítka. (Převzato z DANDA, P.: Ostrov – kaple sv. Anny – rekonstrukce a oprava, projekt pro provedení stavby, 2004)

hlavic nárožních pilastrů se dala dobře odvodit z předsazení hrubého zdiva v úrovni architrávu, ale o jejich pojednání štukatérskou prací nebylo nic známo. Proto se nejdříve předpokládalo, že hlavice nebudou vůbec prováděny. Až později došlo na rozhodnutí vytvořit je jako volnou nápodobu hlavic dochovaných v interiéru kaple, ale pouze v rozsahu pilastrů, nikoli na sousedních lisenách, které měly stejně jako pilastry z větší části dochovanou patku.⁴ Ta ovšem implikuje představu svazkových pilastrů, již zvolené řešení hlavic neodpovídá.

Obdobně složité bylo řešení architrávu a vlysu. Architráv, osazený poměrně vysoko, byl nakonec nevhodně pohledově odtržen od hlavic pilastrů, resp. předstupuje před cípatý abakus hlavice a jakoby se do něj zařezává (obr. 8). – Zdá se, že horní část obvodového pláště kaple včetně kladí a korunní římsy byla už v minulosti několikrát upravována, naposled asi při opravě střešky během 19. století.

Zapuštění stavby do svahu působilo v minulosti vždy potíže se zemní vlhkostí. Naši předkové jí čelili provedením odvodňovacího příkopu po obvodu vně budovy. Bez razantních zásahů do skalního podloží nebylo možné ani

Obr. 8. Ostrov, kaple sv. Anny. Severní pohled podél bočního průčelí bývalého piaristického kostela Zvěstování Panny Marie. (Foto P. Danda, 2014)

dnes zemní vlhkost odstranit. Nové technické opatření přineslo s sebou tedy jen dílčí nápravu. V interiéru kaple, tam kde to bylo možné, s ní souvisí vznik provětrávané předstěny.

Pro památku byla zcela zásadní rekonstrukce zaniklé střešní helmice včetně korunní římsy stavby a lucerny. Jedinou jistotou byl tvar střešky na způsob nízké osmiboké bány a uspořádání lucerny do dvou úrovní nad sebou. Jako vodítko posloužil dostupný ikonografický materiál. Jakmile byl vyhodnocen,⁵ uplatnilo se hned několik variant technického řešení. Zvolená varianta odpovídá tradiční tesařské práci z masivních dřevěných prvků, ovšem s novodobými spojovacími prostředky. Jako střešní krytina posloužily pásy měděného plechu.

Zdivo osmidílné klášterní klenby, vystavené v minulosti dlouhodobě vlivům povětrnosti, bylo poškozeno nejen povrchově, ale i z hlediska stability konstrukce. Korunní římsa fakticky již neexistovala. – Klenební zdivo zedníci

4 Historickou podobu patek se podařilo zjistit z torza jejich posledního otisku dochovaného na jihovýchodním nároží stavby.

5 Provedl MURUS – monumenta renovamus, projekce, spol. s r. o., a to včetně geometrické analýzy tvaru střešky.

přespárovali. Pata klenby byla stažena pomocí železobetonového věnce, jenž zároveň posloužil jako základna pro stavbu nového krovu. Nová korunní římsa byla provedena podle analogií s ohledem na náležité vyznění barokní architektury a její uměleckou hodnotu.

Na tři empory uvnitř kaple v úrovni horních arkád vedou tři samostatné portálky, umístěné na západní straně, tedy vysoko ve svahu a proti hlavnímu portálu dole v přízemí. Podél přilehlé části fasády existoval starý odvodňovací kanál (příkop). Bylo stanoveno, že se po předchozím odvodnění terénu v tomto místě kanál zasype a že se směrem k portálkům vzhůru do svahu, podél jižní fasády postaví nové vnější schodiště. Před severozápadním portálkem vznikla kromě toho zděná terasa, jinak pohledově nenápadný prvek v pozadí sakristie.

Při práci na projektu, ale i později během památkové obnovy unikla pozornosti archivní fotografie (opět obr. 3), na které je vidět, že sakristie byla opatřena na východní straně, tedy směrem k budově klášterního kostela, pravoúhlým oknem (nebo portálem s nadsvětlíkem?). Z toho důvodu je dnes na jeho místě omylem okno se záklenkem segmentového tvaru.

Návrh barevnosti fasád nemohl vyjít z autentické nálezoové situace, neboť žádná neexistovala. Ve volné nápodobě výsledků průzkumu stěn v interiéru kaple, ale i s přihlédnutím k analogiím a původní funerální funkci stavby se nakonec přikročilo k řešení spočívajícímu v kombinaci barvy středně šedé (popelavé), která byla použita na zdůraznění architektonických článků, s velmi světlou, krémově bělavou barvou.

Obr. 9. Ostrov, kaple sv. Anny. Interiér. (Foto L. Zeman, 2015)

Obr. 10. Ostrov, kaple sv. Anny. Interiér. Pohled v úrovni empory a horních oken. (Archiv autora, b. a., 2007)

Venkovní komunikace byly vydlážděny v souladu s výsledky archeologického výzkumu režnými, ostře pálenými cihlami. Otázkou zůstává, jak dlouho dokáží v této úpravě odolávat dešti, sněhu a mrazu.

Při obnově interiérů převážil restaurátorský způsob práce a také větší jistota v tom, jak dílo provést. Stěny včetně architektonických článků a dekorativních prvků ze štuky se podařilo rehabilitovat v autentické podobě až po průběžnou římsu po obvodu osmidílné klášterní klenby (obr. 9, 10). Pokud jde o právě zmíněnou klenbu, bylo tomu poněkud jinak. Jak již bylo výše uvedeno, vedle ní se v její spodní části dochovaly pozůstatky původních štukových žeber. Ty samy o sobě sice neposkytovaly představu o celkové výzdobě klenebních kápí, ale jejich rekonstrukce, vypracovaná v projektu, byla nasnadě. Přesto k ní nedošlo a klenební kápě zůstaly docela hladké, jakoby nahé. Při tom na stavbě – nečekaně, bez náležitého projednání – vzaly docela za své nejen fragmenty štukových žeber, ale i štukové hranolové římsičky v patě půlkruhových záklenků ník po obvodu paty klenby.

Podlaha v přízemí kaple byla provedena z ostře pálených cihelných dlaždic ve tvaru šestiúhelníku, na empórách z cihel běžného formátu; v obou případech se vycházelo z nálezů zbytků staré dlažby.

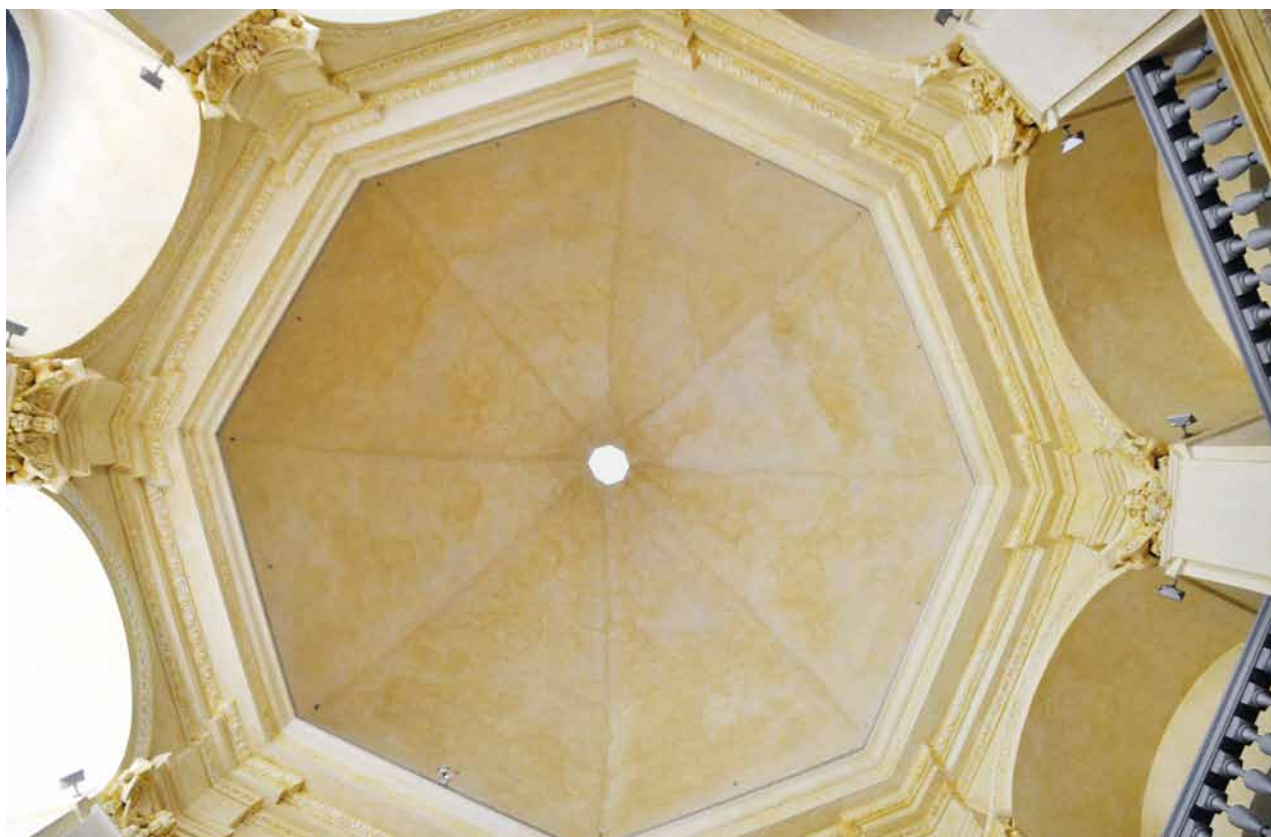
Je logické, že poměrně dobře dochované barokní okno nad hlavním portálem se stalo vzorem pro návrh nových oken, která byla doplněna o malá větrací křídla. Původní zasklení se žádné nenašlo – ani archeologický průzkum v tomto směru nepřinesl nový impuls, a okna byla proto

Obr. 11. Ostrov, kaple sv. Anny. Jihovýchodní nároží. Detail hlavičky pilastru, kladí a hlavní římsy. (Foto P. Danda, 2007)

zasklena čirým tabulkovým sklem. Pokud jde o dveře, projektant vycházel ve svém návrhu nových dřevěných dveří z historických analogií. Vnitřní dveře jsou jednoduché se dvěma kazetami, zatímco vnější se vyznačují

Obr. 12. Ostrov, kaple sv. Anny. Pohled do šestidílné klášterní klenby s okulem uprostřed. (Foto L. Zeman, 2009)

diagonálním pobíjením. Menší dveře byly opatřeny esovitými rozvilinovými závěsy, terčovým držadlem a klikou s tepanými štítky. Masivní vstupní dveře do kaple a poklop do krypty mají kované horizontální závěsy na způsob svlaků.

Dalším prvkem staré truhlářské práce, který v kapli před její památkovou obnovou docela chyběl, bylo zábradlí na empórách. Nové kuželkové zábradlí (balustráda) je historizujícím novotvarem a bylo provedeno pouze tam, kde jsou k tomu provozní důvody.⁶

Restaurátoři zjistili, že interiér kaple byl kdysi barevný s důrazem na tektoniku v architektuře. Stěny měly světlý, takřka bílý vápenný nátěr s rozbarvením štukové výzdoby v odstínu holubí šedi. Pilastry byly rámovány šedým pruhem a nahoře pod hlavicemi nesly stejnou barvou malovaný páskový ornament s rostlinným motivem. Nálezy na hlavicích odpovídaly řešení ve dvou odstínech šedé barvy. Hlavní římsu zdobil iluzivní, šedou barvou pojeďnaný zuboz. – Obnova historické barevnosti interiéru tvořila součást projektu, ale pro nedostatek finančních prostředků zůstala nakonec jen na papíře a interiér byl jednotně vymalován nenápadnou okrovou barvou.

Závěrem lze konstatovat, že kaple sv. Anny v Ostrově, někdejší rodové mauzoleum sasko-lauenburských vévodů a markrabat bádenských, byla díky poměrně rychlé památkové obnově v letech 2006–2007, tvořící součást mnohem většího projektu obnovy a reanimace barokních

památek v Ostrově finančně podporovaného Evropským fondem pro regionální rozvoj, zachráněna. Je jisté, že jen těsně unikla totální destrukci. Nové využití kaple pro výstavní účely je ideální. Vydařila se i rehabilitace jejího barokního vzhledu uvnitř i zvenčí, která byla poměrně náročná pro všechny, kdo na díle pracovali. Nicméně z pohledu očima architekta-projektanta zpět, s časovým odstupem několika let, vyplývá, že se mělo věnovat daleko více pozornosti dodržování stavebně-architektonického, jakož i výtvarného řešení podle výsledků provedených průzkumů a projektu včetně takových věcí, jako je barevnost interiéru nebo věrohodnost rekonstrukce architektonických prvků a jejich vztahu navzájem (hlavice pilastrů a jejich styk s kladím na fasádách byly provedeny bez ohledu na projekt, obr. 11; zdobná žebra ze štuky ve styku kápí osmidílné klášterní klenby citelně scházejí, obr. 12).

Autor děkuje Mgr. Libuši Dvořákové, jednatelce společnosti ARCH 99 s. r. o., za její souhlas s publikací části projektové dokumentace obnovy památky.

6 Až mnohem později se autorovi dostala do rukou archivní fotografie horní části interiéru, pocházející z roku 1937. Je na ní vidět, že na hlavní římsu v úrovni paty klenby byla původně osazena další – nízká balustráda tvořící zábradlí horního ochozu. Na rekonstrukci této balustrády nedošlo.

Literatura a nepublikované materiály

DANDA, Patrik: *Ostrov – kaple sv. Anny – rekonstrukce a oprava*. Projektová dokumentace pro stavební povolení. Karlovy Vary, ARCH 99 s. r. o., 2004. Městský úřad Ostrov.

DANDA, Patrik: *Ostrov – kaple sv. Anny – rekonstrukce a oprava*. Projektová dokumentace pro provedení stavby. Karlovy Vary, ARCH 99 s. r. o., 2004. Městský úřad Ostrov.

DANDA, Patrik: *Ostrov – kaple sv. Anny – rekonstrukce a oprava*. Projektová dokumentace pořízená v rámci výkonu autorského dozoru. Karlovy Vary, ARCH 99 s. r. o., 2006–2007. Uloženo tamtéž.

FIALA, Jiří; HRON, Marcel: *Kaple sv. Anny – Ostrov nad Ohří, Restaurátorský průzkum štukové sochařské výzdoby interiéru*.

Restaurátorská dokumentace. Praha, Art Kodiak s. r. o., 2004. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Lokti. RZ 1943.

KLŠÁK, Jiří: *Předběžná zpráva k sondážnímu archeologickému výzkumu Pohřební kaple sv. Anny vévodů sasko-lauenburských v areálu bývalé piaristické koleje v Ostrově*. Karlovy Vary, Krajské muzeum, 2004. Uloženo tamtéž.

NIGRINOVÁ, Milena et al.: *Ostrov, areál bývalého piaristického kláštera*. Studie využití. České Budějovice, MURUS – monumenta renovamus, projekce, spol. s r. o., 2002. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Lokti.

ZAHRADNÍK, Pavel; MACEK, Petr: *Stavebně historický průzkum bývalého piaristického kláštera v Ostrově nad Ohří*. Praha, SÚRPMO, 1991. Městský úřad Ostrov.

ZEMAN, Lubomír et al.: *Dějiny města Ostrova*. Ronov nad Doubravou/Ostrov, Triality/Město Ostrov, 2001.

Summary

An architect's comments on the rehabilitation of St Anne's chapel in Ostrov

Keywords: Karlovy Vary region — Ostrov (nad Ohří) — former Piarist monastery (Sacred Precinct) — burial chapel of St Anne — project of the preservation-minded rehabilitation — partial reconstruction, restoration and new utilisation of the historic site

The chapel of St Anne in Ostrov (Karlovy Vary district) was built as a family mausoleum for the dukes of Saxe-Lauenburg and the margraves of Baden between 1644 and 1663. As early as the 19th century, but particularly following the Second World War, the chapel suffered from not being adequately utilised and continually maintained. Quite recently,

its complete destruction was still looming. Finally, however, the site was saved thanks to a preservation-minded rehabilitation (2006–2007) within the framework of a substantially more comprehensive project related to reconstructing and reanimating Baroque monuments in Ostrov, financially supported by the European Regional Development Fund. The new utilisation of the chapel as an exhibition room has proved to be an ideal solution. Moreover, the rehabilitation of the chapel's Baroque look turned well both inside and outside, albeit more attention could have been paid to the completeness and authenticity when reconstructing several architectural details and the wealth of colours in the interior.

(Translated by Karel Matásek)